

УДК 195. 922

А. В. Кульчицька

Received June 19, 2014;

Revised July 17, 2014;

Accepted January 25, 2015.

МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК СТАВЛЕННЯ ДО ГРОШЕЙ

Статтю присвячено вивченню соціально-психологічних особливостей взаємозв'язку моральної свідомості особистості та ставлення до грошей. Наростання нестабільності в суспільстві, погіршення економічної ситуації, зростання залежності незаможних верств населення від економічної політики висуває підвищені вимоги до моральних чинників у діловій та особистій активності. Саме це й зумовило вибір теми дослідження.

Узагальнено та систематизовано поняття моральної свідомості, моралі, етики; описано та узагальнено зміст грошової поведінки, психології грошей та ставлення до грошей; обґрунтовано проблему взаємозв'язку моральної свідомості особистості та ставлення до грошей.

У статті подано результати соціально-психологічного дослідження стосовно вимірювання рівня моральної свідомості особистості; визначення значущості і реалізації зовнішніх і внутрішніх цінностей особистості; виявлення грошових настанов особистості та визначення логічного й психологічного значення слова «гроші».

Для визначення значущих статистичних зв'язків між показниками грошової поведінки, ціннісної сфери, етичних ставлень та особливостей моральної свідомості особистості обчислено кореляційну матрицю та проведено якісний аналіз значущих кореляційних зв'язків. Узагальнені результати дослідження свідчать, що існує взаємозв'язок між показниками грошової поведінки, ціннісної сфери, етичних ставлень та особливостей моральної свідомості особистості.

Ключові слова: моральна свідомість, мораль, етика, зовнішні цінності, внутрішні цінності, гроші, грошова поведінка.

Kulchytska A. V. Moral Consciousness of Personality as the Factor of Attitude to Money. The article is devoted to investigation of social and psychological peculiarities of interrelation of personality moral consciousness and attitude to money. The growth of instability in society, worsening of economic situation, growth of dependence of poor strata of population on the economic policy put out the increased demands to moral factors concerning business and personal activity. The above mentioned determined the choice of the subject-matter of study.

To find out the social and psychological peculiarities of the problem the author carried out a number of investigations with application of methodological instruments for different functions.

In the article we show the results of social and psychological study as to the following aspects: evaluation of the level of personality moral consciousness, determination of importance and realization of personality external and internal values, manifestation of personality money attitudes and determination of logical and psychological meanings of the word «money».

To find out the important statistic correlations with the indicators of money behavior, personality values, ethic attitudes and peculiarities of moral consciousness we carried out statistic quantitative analysis for correlation table and qualitative analysis for important correlation. The generalized results of investigation show the correlation of the indicators of money behavior, personality values, ethic attitudes and peculiarities of moral consciousness.

In conclusions we present the results of the carried out theoretical and empiric investigation as to the moral consciousness as the main factor of attitude to money and line out the ways for the further problem study.

Keywords: moral consciousness, morality, ethics, external values, internal values, money, money behavior.

Кульчицкая А. В. Моральное сознание личности как фактор отношения к деньгам. Статья посвящена изучению социально-психологических особенностей взаимосвязи нравственного сознания личности и отношения к деньгам. Нарастание нестабильности в обществе, ухудшение экономической ситуации, рост зависимости малоимущих слоев населения от экономической политики выдвигает повышенные требования к моральным факторам в деловой и личной активности. Именно это и обусловило выбор данной темы.

В статье обобщены и систематизированы понятия морального сознания, морали, этики; описано и обобщено содержание денежного поведения, психологии денег и отношения к деньгам; на основании анализа результатов проведенных методик обоснована проблема взаимосвязи нравственного сознания личности и отношение к деньгам.

С целью выявления социально-психологических особенностей данной проблемы автором был проведен цикл исследований с использованием методического инструментария различной направленности.

В статье приводятся результаты социально-психологического исследования по измерению уровня нравственного сознания личности; определению значимости и реализации внешних и внутренних ценностей личности; выявлению денежных установок личности и определению логического и психологического значения слова «деньги».

Для определения значимых статистических связей между показателями денежного поведения, ценностной сферы, этических отношений и особенностей нравственного сознания личности исчислена корреляционная матрица и проведен качественный анализ значимых корреляционных связей. Обобщенные результаты исследования показывают, что существует взаимосвязь между показателями денежного поведения, ценностной сферы, этических отношений и особенностей нравственного сознания личности.

Подводятся итоги проведенного теоретического исследования, результаты эмпирического изучения нравственного сознания как детерминанты отношения к деньгам, определяются пути дальнейшего изучения проблемы.

Ключевые слова: моральное сознание, мораль, этика, внешние ценности, внутренние ценности, деньги, денежное поведение.

Постановка наукової проблеми та її значення. Морально-психологічні чинники виступають суттєвими регуляторами активності індивіда, зокрема і його «грошової поведінки», ставлення до грошей та ділової активності загалом. Психологічні відносини моральності особистості переважно визначають вибір форми і виду активності, методів і засобів досягнення економічних цілей, ставлення до різних соціально-економічних феноменів (до грошей, ділового світу, праці, власності), а також специфіку відносин у діловій взаємодії.

Наукові підходи до вивчення проблеми грошей уже давно вийшли за межі суто економічних. У процесі взаємодії з грошима у людини формується суб'єктивне ставлення до них – грошові настанови. Окрім того, гроші беруть опосередковану участь у процесі інтеракції, набуваючи при цьому соціально-психологічних ознак.

Дослідження грошових настанов особистості є актуальними з огляду на те, що українське суспільство перебуває на шляху моральних, соціальних та економічних змін, що неодмінно позначається і на економічній моральній свідомості людей.

Слід також зазначити, що останнім часом посилилася увага до соціальної відповідальності суб'єктів суспільних відносин. Наростання нестабільності в суспільстві, погіршення економічної ситуації, зростання залежності незаможних верств населення від економічної політики висуває підвищені вимоги до моральних чинників у діловій та особистій активності особистості. Саме це й зумовило вибір теми нашого дослідження.

Аналіз досліджень цієї проблеми. В основі цієї розвідки лежать фундаментальні ідеї морального розвитку особистості Л. Виготського, Л. Кольберга, І. Кона, Я. Корчака, А. Макаренка, Ж. Піаже, Г. Песталлоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, С. Якобсона та ін. Феномен моральної свідомості охоплюють дослідження, які присвячені детальному вивченню її структурно-функціональних складників (О. Целікова, І. Маренко, М. Борищевський, О. Бондаревська, О. Титаренко, Р. Павелків та ін.) [5; 6].

Важливий внесок у розробку теоретичних і прикладних проблем формування моральної свідомості особистості, зокрема її ціннісної, емоційної та когнітивної сфер, здійснили Л. Артемова, І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський, М. Дригус, Б. Кобзар, О. Кононко, І. Мар'єнко, Н. Монахов, Л. Рувинський, О. Сухомлинська та ін. [7; 9].

В основу дослідження психології грошей та ставлення до грошей лягли праці А. Ферна, Т. Танга, Г. Голдберга, Р. Левіса, С. Ференці, тобто науковців, які вивчали психологічні аспекти ставлення людей до грошей, грошові типи особистості, психічні розлади, пов'язані з грошима. Серед українських учених ми виділяємо Г. Авер'янова, Л. Карамушку, В. Комаровську, Г. Ложкіна, В. Москаленко, І. Зубіашвілі [3; 10].

Мета та завдання дослідження – узагальнити й систематизувати поняття моральної свідомості, моралі, етики; розкрити та узагальнити зміст грошової поведінки, психології грошей та ставлення до грошей; обґрунтувати проблеми взаємозв'язку моральної свідомості особистості та ставлення до грошей; зробити загальний висновок на основі отриманих даних.

Методи та методики. Для вирішення дослідницьких завдань були використані такі групи методів: теоретичні (аналіз проблеми на підставі вивчення наукової літератури: порівняння, абстрагування, систематизація та узагальнення одержаної наукової інформації); емпіричні (комплекс психодіагностичних методик: методика «Етичні ставлення менеджера», методика «Ціннісні орієнтації» (О. І. Мотків, Т. А. Огнева), «Шкала грошових уявлень та поведінки» (А. Фермен, модифікація М. В. Сімків), методи математичної статистики (обчислення середніх величин, порівняльний аналіз достовірних відмінностей за допомогою t-критерію Стьюдента), кореляційний аналіз (розрахунок коефіцієнтів кореляції Пірсона).

Основні результати дослідження можуть використати психологи-практики та економічні психологи у консультативній діяльності. Теоретичні аспекти можна застосувати під час викладання навчальних курсів: «Економічна психологія», «Соціально-психологічне консультування», «Соціальна психологія».

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Попри широкий спектр досліджень поняття моральної свідомості та її структурних компонентів, важко знайти систематизоване тлумачення сутності цього феномену. Вивчення явища моральної свідомості охоплює дослідження, які присвячені

детальному вивченню її структурно-функціональних складників (О. Целікова, І. Маренко, М. Борищевський, О. Бондаревська, О. Титаренко та ін.).

Здійснивши теоретико-методологічний аналіз наукової літератури, присвяченої означеному феномену, можемо з впевненістю констатувати, що на сьогодні немає єдиної думки серед психологів, філософів, педагогів щодо структури моральної свідомості. Адже в роботах із цього питання вивчаються лише окремі її елементи, нерідко здійснюється ототожнення окремих елементів у її структурі. Саме тому важко отримати повне уявлення як про моральну свідомість, так і про її структуру.

Маємо на меті більш детально зупинитися на систематизації структурних компонентів моральної свідомості, що дасть можливість якомога точніше окреслити її сутність. Щоб бути послідовними у вивченні означеного питання, розглянемо деякі наукові підходи щодо цієї психологічної проблеми.

Й. Раншбург здійснює поділ моральної свідомості на два складники: моральну свідомість і моральну поведінку. Ці два компоненти моральної свідомості, на думку науковця, не завжди відповідають один одному.

На думку О. Целікової, моральна свідомість особистості складається з ієрархії моральних цінностей; моральних уявлень; моральних переконань; моральних мотивів; моментів раціонального та емоційного, що реалізуються у вчинках й поведінці особистості [2].

Цікавим на цю проблему є погляд І. Маренко. Досліджуючи проблему моральної свідомості, науковець виділяє такі структурні елементи: моральні уявлення; моральні знання; моральні переконання; ціннісні орієнтації; інтерес до моральних проблем; моральні мотиви; моральні стосунки [2].

Це питання досить ретельно досліджує М. Борищевський. Вчений відзначає, що «утвореннями, які в особистості становлять підсистему свідомості або органічно пов'язані з нею, є світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, спрямованість, соціальні потреби, мотиви та інтереси, прагнення, соціально орієнтоване мислення, почуття, воля» [1, с. 24].

Заслуговують на увагу основні елементи моральної свідомості, що їх описує О. Титаренко. На його думку, це насамперед ціннісні орієнтації (сфера аксіології) і поняття про імперативність моралі

(сфера деонтології). О. Титаренко вважає, що ціннісні орієнтації – важливий елемент моральної свідомості особистості, який відображається у вчинках; вони тісно пов'язані з потребами й інтересами індивіда, емоційно-вольовими механізмами його психіки. Цю особливість ціннісних орієнтацій відзначають ще й такі дослідники, як Д. Узнадзе, С. Рубінштейн, В. Мясіщев та ін.

Важко не погодитися із О. Титаренко, що центральним елементом етичної свідомості є цінності та ціннісні орієнтації, оскільки вони найбільш адекватно та повно відображають сутність цього феномену. «Ціннісні орієнтації – це стійкі, інваріантні, певним чином скоординовані утворення (одиниці) моральної свідомості – основні її ідеї, поняття, “ціннісні блоки”, що виражають суть етичного сенсу людського буття, а опосередковано – і найбільш спільні культурно-історичні умови і перспективи» [5].

О. Титаренко зауважує, що структура моральної свідомості – це не лише система рівнів, а й цілісність, де все взаємопов'язано між собою і де кожен елемент отримує сенс лише в особливому зв'язку з іншими елементами [4, с. 99–100].

Розглядаючи різні підходи вчених до визначення сутності та структури моральної свідомості особистості, приходимо до висновку, що моральна свідомість – це сукупність певних норм та вимог, які регулюють людську діяльність і поведінку. Можна виділити загальні структурні компоненти, що характерні для кожного із підходів, а саме ціннісні орієнтації, переконання, мотиви, діяльність та відносини, що зв'язують їх.

Слід підкреслити, що в межах нашого дослідження моральна свідомість розглядалася в контексті ставлення особистості до грошей. Як зазначалося вище, основою дослідження цього феномену стали праці як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

На думку О. Дейнеки, ставлення до грошей – один із структурних елементів економічної свідомості особистості. Науковець зазначає, що ставлення до грошей – це усвідомлене і суб'єктивно-вибіркове уявлення про гроші, що виявляється у грошовій поведінці особистості. Як економіко-психологічний феномен, ставлення до грошей містить пізнавальний, емоційний та мотиваційно-вольовий компоненти, що супроводжують соціальний обмін і здатні виконувати компенсаторно-терапевтичну функцію [8, с. 24–26].

М. Семенова відзначає, що ставлення до грошей – це «компонент цілісної системи ставлень особистості, що відображає її індивідуаль-

ний, суб'єктивно-оцінний підхід до грошей як до об'єкта дійсності». Науковець підкреслює, що ставлення до грошей характеризується відносною стійкістю та узагальненістю, виявляючи певну життєву позицію людини стосовно грошей [8, с. 54].

Попри актуальність практичної значущості означеної проблематики, психологічні аспекти питання ставлення до грошей, а надто в поєднанні з моральною свідомістю особистості, вивчені недостатньо.

Обґрунтування моральної свідомості як детермінанти ставлення до грошей здійснювалося через вивчення грошових уявлень, ціннісних орієнтацій, етичних ставлень, що визначають поведінку людини.

Тому логіка побудови емпірико-діагностичної програми стосується грошової поведінки, ціннісної сфери, етичних ставлень та особливостей моральної свідомості особистості. Організація емпіричного дослідження включає в себе чотири етапи, які реалізовувалися протягом 2013–2014 рр.

Вибірку дослідження склали студенти спеціальності «Менеджмент організацій» Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Інститут економіки та менеджменту) та Волинського інституту економіки та менеджменту. Загальна кількість досліджуваних – 109 осіб.

У ході дослідження ми використовували методику опитування «Етичні ставлення менеджера». Ця методика призначена для вимірювання рівня моральної свідомості особистості. Основна частина опитувальника – це опис шістнадцяти ситуацій, кожна з яких ілюструє ту чи іншу етичну дилему, пов'язану з реалізацією менеджерами етичних норм у професійній діяльності. Для вимірювання етичних ставлень учасники опитування мають зазначити правильну, на їхню думку, оцінку ситуації за семибальною шкалою, де «1» означає «абсолютно неприйнятне», а «7» – «абсолютно прийнятне». Опитувальник дає змогу виявити три рівні оцінки прийнятності етичних дилем: високий («ніколи неприйнятне»), середній («іноді прийнятне»), низький («завжди прийнятне»).

Отож, результати, які ми отримали за цією методикою, показують, що в загальній вибірці показник етичних ставлень має середній рівень вираження (відповідає ставлення «іноді прийнятне») ($\Sigma_{\text{сер}} = 2,69$). Це свідчить про те, що більшість досліджуваних оцінили твердження як такі, що можуть бути припустимими з погляду етичних міркувань.

Окрім того, ми використовували методику «Ціннісні орієнтації», що дає змогу вивчати значущість та реалізацію зовнішніх і внутрішніх цінностей (О. І. Мотків, Т. А. Огнева).

Результати дослідження ціннісних орієнтацій студентів подано в таблиці 1.

Таблиця 1

Середньогрупові результати дослідження ціннісних орієнтацій у студентів

Цінності	Середнє значення
Значущість зовнішніх цінностей	3,8
Значущість внутрішніх цінностей	3,01
Реалізованість зовнішніх цінностей	2,6
Реалізованість внутрішніх цінностей	3,15

Як видно з отриманих даних, рівень значущості зовнішніх цінностей у студентів досить високий ($\Sigma_{\text{сер}} = 3,8$), рівень значущості внутрішніх цінностей нижчий порівняно зі значущістю зовнішніх цінностей ($\Sigma_{\text{сер}} = 3,01$). Щодо реалізованості зовнішніх та внутрішніх цінностей, то тут навпаки – реалізованість зовнішніх цінностей низька ($\Sigma_{\text{сер}} = 2,6$); реалізованість внутрішніх цінностей висока ($\Sigma_{\text{сер}} = 3,15$). Отож, можемо підсумувати, що більш значимими для студентів є зовнішні цінності, однак вони малореалізовані.

Таким чином, сучасна студентська молодь більш спрямована на реалізацію та задоволення таких потреб, як «матеріальне благополуччя», «слава», «популярність», «фізична привабливість і гарна зовнішність», «високий соціальний статус та розкішне життя».

Використання методики «Шкала грошових уявлень та поведінки» (А. Фермен, модифікація М. В. Сімків), яка призначена для визначення грошових настанов особистості, дало можливість отримати середньогрупові результати за шкалами: «грошова одержимість», «влада», «економність» і «неадекватна поведінка з грошима» (табл. 2)

Таблиця 2

Середньогрупові результати дослідження грошових уявлень та поведінки у студентів

Шкала	Середнє значення
Грошова одержимість	8,06
Влада (сила)	8,5
Економність	7,54
Неадекватна поведінка з грошима	7,54

Як видно із результатів, усі шкали показують високий рівень прояву зазначених показників, особливо «грошова одержимість» і «влада».

Для визначення значущих статистичних зв'язків між показниками грошової поведінки, ціннісної сфери, етичних ставлень та особливостей моральної свідомості особистості було застосовано кореляційний аналіз, результати якого подано в таблиці 3.

Таблиця 3

Результати кореляційного аналізу показників грошової поведінки, ціннісної сфери, етичних ставлень та особливостей моральної свідомості особистості

	Грошова одержимість	Влада	Економність	Значущість зовнішніх цінностей
Економність	0,21	0,30		
Неадекватна грошова поведінка	–		–0,21	–
Етичні ставлення менеджера	–	–0,20	–	–
Значущість зовнішніх цінностей	–	0,48	–	–
Значущість внутрішніх цінностей	–	–0,23	–	
Реалізованість внутрішніх цінностей	–		–	–0,2

У кореляційну матрицю включено показники тільки тих методик, що мають статистично значущі зв'язки ($p < 0,05$, $p < 0,01$).

Отже, результати кореляційного аналізу взаємозв'язку між показниками грошової поведінки, ціннісної сфери, етичних ставлень та особливостей моральної свідомості особистості дали змогу простежити, що зростання показників грошових настанов особистості за шкалою «економність» може призвести до зростання показників грошових настанов за шкалами «грошова одержимість» та «влада». Такі люди, які завжди намагаються економити гроші та гордяться цим умінням, часто обмежують себе у покупках та намагаються купувати речі довготривалого використання, завжди думають про ціну та постійно відчують потребу сперечатися стосовно ціни товарів, які купують. Для людей гроші – це засіб, за допомогою якого можна впливати на інших людей та досягати таким чином власних цілей.

Показники за шкалою грошових настанов «неадекватна грошова поведінка» обернено пропорційні показникам за шкалою «економність». Такі люди часто купують непотрібні їм речі тільки тому, що на них є знижка чи вони модні. Їм важко приймати рішення стосовно покупок, вони часто залюбки витрачають гроші на інших людей, проте дуже неохоче на себе. Вони погано контролюють своє фінансове становище та вважають, що не можуть його змінити.

Чим нижчий рівень моральної свідомості за показниками «етичні ставлення менеджера», тим вище прагнення до «влади» в контексті ставлення до грошей окремо взятої особистості. Люди, у яких низький рівень моральності, вважають, що наявність грошей вирішує будь-які проблеми.

Слід також зазначити, що чим більшою для людей є значущість зовнішніх цінностей, тим більше вони прагнуть до влади й використовують гроші як засіб власної реалізації та впливу на інших задля досягнення власних цілей та задоволення власних потреб. І навпаки, чим більш значимими для особистості є внутрішні цінності, тим меншим у них є прагнення до влади. Потрібно також підкреслити і таку особливість – чим вища реалізованість внутрішніх цінностей, тим менш значимі є зовнішні цінності.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Результати теоретичного аналізу засвідчили, що моральна свідомість – це сукупність певних норм, заборон та вимог, що регулюють людську діяльність і поведінку. До структури моральної свідомості входять: ціннісні орієнтації переконання, мотиви, діяльність. Ціннісні орієнтації – такі елементи моральної свідомості особистості, що об'єктивуються у вчинках. Вони тісно пов'язані з потребами й інтересами індивіда, емоційно-вольовими механізмами його психіки.

Ставлення до грошей – це усвідомлене і суб'єктивно-вибіркове уявлення про гроші, яке виявляється у грошовій поведінці. Це ставлення є економічно-психологічним феноменом, що має свою структуру. Виділяють такі структурні компоненти ставлення до грошей: пізнавальний, емоційний, мотиваційно-вольовий. Ставлення до грошей є одним зі структурних елементів свідомості особистості.

Емпірично з'ясовано, що такі показники грошової поведінки особистості, як «грошова одержимість», «влада» (сила), «економність», «неадекватна поведінка з грошима» показують високий рівень прояву зазначених показників. Показник рівня моральної свідомості особистості за методикою «Етичні ставлення менеджера» має середній

рівень вираження. За результатами дослідження рівня значущості зовнішніх та внутрішніх цінностей більш значущими виявилися зовнішні цінності. Однак зовнішні цінності мають нижчий рівень реалізації, ніж внутрішні.

Визначення значущих статистичних зв'язків між показниками грошової поведінки, ціннісної сфери та особливостей моральної свідомості особистості засвідчили наявність позитивних кореляційних зв'язків між такими показниками, як «економність», «грошова одержимість» та «влада». Показник «неадекватна грошова поведінка» має негативну кореляцію із показником «економність». Показник рівня моральної свідомості за методикою «Етичні ставлення менеджера» негативно корелює із показником «влада». Показник «значущість зовнішніх цінностей» має позитивну кореляцію із показником «влада». Показник «значущість внутрішніх цінностей» негативно корелює із показником «влада». Показник «реалізованість внутрішніх цінностей» має негативну кореляцію із показником «значущість зовнішніх цінностей».

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому вивченні феномену моральної свідомості та особливостей прояву грошової поведінки з огляду на інші компоненти структури моральної свідомості особистості, такі як переконання, моральні мотиви, соціальні потреби.

Література

1. Боришевский М. И. Теоретические вопросы исследования нравственных убеждений / М. И. Боришевский // Развитие нравственных убеждений школьников. – К. : Рад. шк., 1986. – С. 6–43.
Borishvskiy M. I. Teoreticheskiye voprosy issliedovanija npravsviennyh ubiegdienij [Theoretical research questions of moral convictions] / M. I. Borishvskiy // Razvitije npravsviennyh ubiegdienij shkol'nikov. – K. : Rad. shk., 1986. – P. 6–43.
2. Зубіашвілі І. Соціально-психологічна сутність грошей / І. Зубіашвілі // Соціальна психологія. – 2008. – № 1. – С. 128–141.
Zubishvili I. Sotsialno-psyhologichna sutnist' hroshej [Psychological nature of money] / I. Zubishvili // Sotsialna psyhologija. – 2008. – N 1. – P. 128–141.
3. Карпінський К. В. Психологія життєвого шляху / К. В. Карпінський. – М. : Сене, 2002. – 167 с.
Karpins'kyi K. V. Psyholohija gyttievoho sliahu [Psychology of life way] / K. V. Karpins'kyi. – Moscow : Sense, 2002. – 167 s.
4. Лебедіна О. Моральна свідомість особистості / О. В. Лебедіна // Духовність особистості : методологія, теорія і практика. – 2010. – № 3 (38). – С. 128–135.
Lebedina O. Moralna svidomist' osobystosti [The moral consciousness of the person] / O. Lebedina // Duhovnist' osobystosti: metodolohija, teorija i praktyka. – 2010. – № 3 (38). – P. 128–135.

5. Малихін А. Моральна свідомість особистості: сутність та структура [Електронний ресурс] / А. Малихін. – Режим доступу : http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9
Malyhin A. Moralna svidomist' osobystosti: sutnist' ta struktura [The moral consciousness of the person: the nature and structure] [Elektronnyj resurs] / A. Malyhin. – Regym dostupu : http://bdpu.org/scientific_published/2005/Pedagogical_studios/9
6. Мяленко В. Соціально-психологічні механізми фінансової поведінки молоді : автореф. дис. ... канд. психол. наук / М'яленко В. – К., 2008. – 22 с.
Mialenko V. Sotsialno-psyhologichni mehanizmy finansovoji pivedinky molodi [Socio-psychological mechanisms of financial behavior of young people] : avtoref. dys. ... cand. psyhol. nauk / V. Mialenko. – Kyiv, 2008. – 22 p.
7. Семенов М. Особенности отношения к деньгам людей с разным уровнем личностной зрелости : дис. ... канд. психол. наук / М. Семенов. – Ярославль, 2004. – 178 с.
Semenov M. Osobennosti otnosheniya k dengam liudiej s raznym urovnem lichnostnoj zrelosti [The features of the people's with different levels of personal maturity attitude to money] : dis. ... kand. psihol. nauk / M. Semenov. – Jaroslavl', 2004. – 178 p.
8. Табачук Ю. Моральна свідомість особистості: психологічні виміри аналізу / Ю. В. Табачук // Проблеми сучасної психології. – 2011. – Вип. 13. – С. 500–524.
Tabachuk Yu. Moralna svidomist' osobystosti: psyhologichni vymiry analizu [Moral consciousness of personality: psychological dimensions of analysis] / Yu. Tabachuk // Problemy suchasnoji psyhologiji. – 2011. – № 13. – S. 500–524.
9. Furnham A. The psychology of money / A. Furnham, M. Argyle. – New York: Routledge, 1998. – 346 p.

УДК 316.454:316.774

М. В. Курлюк

Received June 19, 2014;

Revised July 17, 2014;

Accepted January 25, 2015.

ВНУТРІШНЬОГРУПОВА ВЗАЄМОДІЯ У ШКІЛЬНОМУ КЛАСІ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ У ПІДЛІТКІВ ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СОЦІАЛЬНОЇ МЕРЕЖІ

У статті розглянуто особливості внутрішньогрупової взаємодії у шкільному класі як чинника формування в підлітків залежності від соціальної мережі.